8. Фанталова Е.Б. Диагностика и психотерапия внутреннего конфликта. – Самара: Издательский дом БАХРАХ – М., 2001.

The method of stimulation of self-actualization personality of future psychologists and teachers in an uchebno-vospytatel'nom process by the study of communication of this process with other psychological descriptions is offered in the article, in particular by the valued orientations, level of claims, self-appraisal. The necessity of exposure of protective mechanisms which restrain development of personality of students is grounded, the process of their self-realization is slowed

Key words: humanism psychology, personality, development, self-actualization, self-realization.

Отримано: 09.10.2009

УДК 37.015.3-372.461

Л.А. Коваленко

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

У статті розкриваються основні компоненти професійно-педагогічної культури як однієї з найважливіших складових загальної культури суспільства. Розглядається питання щодо зв'язку індивіда та культури, здатного в майбутньому відтворювати та збагачувати культуру суспільства.

Ключові слова: професійно-педагогічна культура, культурний рівень особистості, професійна діяльність, модель професійної культури та її компоненти.

В статье раскрываются основные компоненты профессионально-педагогической культуры как одной из важнейших составляющих культуры общества. Рассматривается вопрос относительно связи индивида и культуры, способного воспроизводить и обогащать культуру общества в будущем.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая культура, культурный уровень личности, профессиональная деятельность, модель профессиональной культуры и ее компоненты.

Професія як соціально-культурне явище характеризується складною структурою, що містить предмет, засоби та результат професійної діяльності, цілі, цінності, норми, методи і методики, зразки й ідеали. У процесі історичного розвитку суспільства змінюються і професії. Тому, щоб дійсно розвиватись на високому професійному та культурному рівні, педагогіка і збагачується за рахунок засвоєння нових знань в області психології, філософії, антропології, мистецтва, релігії та ін. Високий рівень

© Л.А. Коваленко

професійної культури спеціаліста характеризується розвиненою здатністю самостійно розв'язувати професійні задачі, тобто мати сформоване професійне мислення та професійну свідомість.

Метою нашої статті є виявлення змісту культури в цілому та професійної культури зокрема як наукових категорій, що дозволить наблизитись до розуміння такого складного феномену, як професійно-педагогічна культура.

Виділення професійно-педагогічної культури як однієї з найважливіших складових культури суспільства в цілому зумовлене специфікою педагогічної діяльності вчителя, спрямованої на формування особистості, здатної в майбутньому відтворювати та збагачувати культуру суспільства. Як явище суспільного життя професійна культура педагога охоплює всю багатоманітність проявів педагогічної дійсності та являє собою складно ієрархізовану динамічну систему, компонентами якої виступають різні рівні педагогічної практики [2]. Через культуру вчителя проектуються його професійні цілі, мотиви, задачі, уміння, здібності. Професійна культура є феноменом вияву вчителем свого власного «Я» у професійно-педагогічній діяльності, де інтегруються педагогічні знання, почуття, настрої, теорії, концепції, педагогічне мислення, культурні зразки педагогічної діяльності, а також засоби навчання і виховання. Вчитель – це ідеал культури, інтелігент з досконалим рівнем сформованості культури. Професійна культура вчителя ґрунтується на загальній культурі особистості, включає в себе педагогічну майстерність, професійну компетентність, комунікативну культуру та особистісну сформованість майбутнього педагога.

Професійна культура за твердженням науковців – це система соціальних якостей, що безпосередньо забезпечує рівень трудової, професійної діяльності та визначає її зміст, ставлення людини до праці. Це – певна сукупність матеріальних і духовних цінностей, які виробляються людьми відповідної професії. Вона вміщує специфічний спосіб організації їхньої діяльності, ставлення цих людей до своєї роботи та її результатів, до власної особистості, а також один до одного, до інших людей і суспільства в цілому, які зумовлені специфікою їхньої професійної діяльності [2,7].

Інші науковці вважають, що професійна культура є найважливішою духовною якістю особистості, яка виявляється в задоволенні, яку особистість отримує від трудової діяльності [1,5]. Під професійною культурою слід розуміти, насамперед, усвідомлення і відчуття фахівцем своєї професії та відповідної діяльності як однієї з найвищих життєвих цінностей, що базується на системі, вихідними елементами якої є знання, практичні вміння й навички, власні соціальні якості, що характеризують ставлення особистості до світу суспільних цінностей.

Отже, професійна культура педагога – це результат сформованості його загальної та духовної культури, що виявляється у його професійно-педагогічній діяльності, а саме під час:

- оволодіння історичною та культурною спадщиною, без якої неможливим постає розвиток людини як особистості;

- культуротворчої діяльності педагога, спрямованої на формування та розвиток особистості студента;
- особистісного дієвого прояву викладачем власної культури у професійній діяльності, у взаємостосунках з іншими людьми, світом, аналізу ставлення до самого себе.

Отже, зміст професійно-педагогічної культури розкривається як система індивідуально-професійних якостей, провідних компонентів та функцій. З одного боку, професійна культура являє собою інтегративну якість особистості педагога-професіонала. З другого боку це – умова ефективної педагогічної діяльності, узагальнений показник професійної компетентності, мета професійного самовдосконалення.

Існуючи відносно автономно, професійна культура педагога функціонує через суб'єктивний світ окремого викладача, простір якого складають образ світу як образ педагогічної реальності, образ Я-професіонал тощо. Отже, вагомим залишається питання щодо зв'язку індивіда та культури. Багато вчених розглядають культуру як перетворення, зміну особистості, її становлення у творчому плані. На їхню думку, культура, підсумовуючи суспільну практику, відображає результат людського розвитку. При чому, творчий розвиток особистості як процес опанування культурою, обумовлюється не зусиллям окремих інтелектуальних груп суспільства, а особистою загальноперетворювальною діяльністю особистості (В.С. Біблер, Л.Н. Коган, В.М. Межуєв, Є.В. Соколов). Такий підхід відкриває широкий простір для досліджень: проблем формування особистості, вивчення взаємодії культури та особистості, культури та творчості, розвитку індивідуального стилю професійної діяльності.

Отже, аналіз наведених визначень поняття культури, її місця і ролі в суспільстві дозволяє виділити її основні якісні характеристики, а саме:

- культура – народжене суспільством, властиве суспільству соціальне явище, що відбиває його якісну характеристику та збагачує духовне життя людини;
- культура – процес творчої діяльності людини, спрямованої на пізнання оточуючого світу і самої людини в цьому світі, з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про світ, де провідну роль відіграє наука і мистецтво;
- культура покликана допомогти людині не тільки пізнати світ і саму себе, а й визначити своє місце у світі;
- культура сутнісно відображує досягнуті людиною у процесі еволюції матеріальні і духовні цінності, зокрема цінність орієнтації у полікультурному світі;
- культура створює необхідні для орієнтації людини у суспільстві норми поведінки та моралі, забезпечує регулювання соціальних відносин особистості;
- культура виступає як потужний фактор формування людських потреб, бажань, емоцій, мотивацій.

Якщо культура – це, передусім, творчий процес, то результатом педагогічної творчості виступає професійно-педагогічна культура. Взаємозв'язок творчості та педагогічної культури обумовлюється тим, що творчість органічно властива педагогічній діяльності. Форми, способи та сфери використання творчості у роботі педагога тісно пов'язані зі становленням його професійної культури, а розвиток професійної культури суспільства великою мірою обумовлюється творчим підходом особистості до власної діяльності. Тому педагогічна дійсність об'єктивно вимагає від викладача творчого підходу до будь-якої сфери діяльності (наукової, професійно-методичної, виховної, суспільної). Творча активність вчителя – це властивість та результат високого рівня розвитку його професійної культури, що передбачає наявність професійних (спеціальних та педагогічних) знань, усвідомлення цілей та суспільної значущості його діяльності, відчуття відповідальності за її наслідки, потреба пізнавати педагогічну реальність та себе як професіонала.

Отже, становлення професійної культури стає можливим лише у співвіднесеності з творчою самореалізацією викладача. Проблема творчості актуалізує питання щодо самореалізації особистості, її потреб, інтересів, здібностей, соціального досвіду та міри соціальної активності. Залучення людини до суспільно важливої діяльності створює реальні можливості для її творчої самореалізації. Позитивна спрямованість особистості визначається не тільки зовнішнім впливом, а й внутрішньою потребою. А однією з основних потреб особистості визнана її потреба у самореалізації, яка є джерелом активності людини, спрямованої на перетворення себе та інших. Самореалізація виступає одночасно і метою, і засобом, і процесом досягнення поставленої мети та результатом такого процесу, що передбачає подолання внутрішніх протиріч для розкриття сил та здібностей особистості.

Усвідомлення необхідності використання потенціалу навчальних дисциплін для оптимізації становлення професійної культури майбутнього вчителя змусило нас звернутися до психолого-педагогічної, методичної, культурологічної літератури, до дисертаційних досліджень присвячених проблемі становлення професійної культури майбутніх вчителів.

Аналіз теоретичних джерел, результатів проведених досліджень дозволяє стверджувати, що професійна культура – це складне, безумовно, інтегративне соціально-психологічне утворення в структурі особистості. Узагальнюючи праці, в яких розкрито ці питання, можна виділити кілька напрямів наукових досліджень: розкриття загальних основ розвитку професійної культури (Н. Крилова, Н. Ничкало, Т. Саломатова, О. Смірнова, Г. Соколова та ін.); вивчення основних проблем формування особистості вчителя як суб'єкта діяльності, цілісності його професійно-педагогічної підготовки (В. Бондар, С. Гончаренко, В. Гриньова, І. Зязюн, Н. Кичук, В. Кравець, М. Кузьміна, С. Максименко, О. Пєхота, О. Пометун, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, М. Сметанський, Р. Хмелюк та ін.); висвітлен-

ня окремих аспектів професійної культури вчителя (Т. Бутенко, В. Грехнєв, В. Кан-Калик, Я. Коломинський, С. Мельничук, А. Мудрик, І. Синиця, Г. Тарасенко та ін.).

Проблеми професійної культури та її формування ретельно проаналізовані в роботах В.Ю. Вілкова, Б.А. Гаєвського, І.А. Зязюна, В.Г. Кременя, В.О. Кудіна, Ю.І. Палюхи, О.Г. Романовського, О.І. Салтовського, В.А. Ткаченка та інших. Сутність і зміст категорії «професійна культура вчителя» відображені у дослідженнях Є.В. Бондаревської, Т.В. Іванової, Н.Г. Ничкало та інших вчених. Сучасні надбання стали можливими завдяки використанню історико-педагогічної спадщини, зокрема ідей класиків педагогіки Ф.В.А. Дістервега, Й.Г. Песталоцці, В.О. Сухомлинського про розвиток як загальної, так і педагогічної культури вчителя. Особливо ґрунтовно її досліджував В.О. Сухомлинський. Ним виділено основні риси професійно-педагогічної культури. Це, передусім, гуманне ставлення до вихованців, любов до дітей, а також вміння розрізняти психічні стани дитини. В.О. Сухомлинський акцентував увагу на необхідності володіння педагогом емоційно-моральною культурою. Вчитель, який опанував таку культуру, передусім розуміє рухи дитячих сердець. Цьому неможливо навчитись за допомогою певних спеціальних прийомів. Адже, передусім, особистість має бути людяною, чуйною, толерантною та гуманною.

Психологічні теорії про становлення і розвиток особистості, представлені у роботах Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, В.С. Мухіної, В.М. Ямницького та інших, дозволили визначити психологічні процеси та внутрішні механізми становлення професійної культури особистості вчителя. Ідеї К.А. Абульханової-Славської, Е.А. Климова, Н.С. Пряжникова про людину як суб'єкта власного життя та професійної діяльності; про становлення професійної свідомості майбутнього педагога, розроблені Е.І. Ісаєвим, С.Г. Косарецьким, В.І. Слободчиковим; результати досліджень в області психології рефлексії, представлені І.М. Семеновим, С.Ю. Степановим та іншими дозволили виділити фактори та умови становлення професійної культури майбутніх вчителів у процесі освітньої діяльності.

У психолого-педагогічній літературі педагогічну культуру характеризують як вияв духовно-творчих властивостей особистості, особливостей професійної діяльності та спілкування вчителя з учнями [1]. Спираючись на методологічні основи, І. Ісаєв пропонує трикомпонентну модель професійно-педагогічної культури, структурними складниками якої є аксіологічний, технологічний та особистісно-творчий компоненти.

Аксіологічний компонент професійно-педагогічної культури – це сукупність педагогічних цінностей. У процесі своєї діяльності педагоги оволодівають відповідними ідеями та концепціями, набувають знань та умінь, що мають важливе значення для суспільства і виступають у якості педагогічних цінностей.

Технологічний компонент професійно-педагогічної культури вміщує способи та прийоми педагогічної діяльності. Особистість у процесі своєї діяльності засвоює та самостійно створює цінності педагогічної культури, що підтверджує факт нерозривного зв'язку культури та діяльності. Гуманістична спрямованість технологічної характеристики культури передбачає актуалізацію механізму задоволення різноманітних духовних потреб особистості (у спілкуванні, в отриманні нової інформації, у передачі накопиченого індивідуального досвіду). Педагогічна діяльність є технологічною за своєю природою, тому на перший план висувається операційний аналіз, що дозволяє розглядати технологію професійно-педагогічної культури як процес розв'язання різноманітних педагогічних задач. Психологи, зокрема К.А. Абульханова-Славська, стверджують, що не кожна діяльність має результат у вигляді предмета чи продукту. Її результатом може бути також розв'язання різного роду задач.

Професійна культура як особистісна характеристика учителя стає способом його професійної діяльності, що забезпечує розв'язання будь-яких професійних задач. Процес розв'язання задач вміщує технології педагогічної діяльності як компонент професійно-педагогічної культури учителя, зокрема спеціаліста з іноземних мов.

Поняття «технологія» в науці асоціювалось, в основному, із виробничою сферою діяльності людини, але останнім часом активно використовується у педагогіці. Зростання уваги до педагогічних технологій обумовлюється багатьма причинами, серед яких важливе місце посідає активне втілення у навчальний процес інформаційних технологій та навчального телебачення.

Особистісно-творчий компонент передбачає актуалізацію механізму оволодіння професійно-педагогічною культурою та її втілення у творчому акті. Процес засвоєння педагогічних цінностей відбувається на особистісно-творчому рівні, коли можливим є їх перетворення, інтерпретація, що детермінується як особистісними якостями, так і характером науково-педагогічної діяльності людини. Педагогічна творчість вимагає від учителя високого рівня розвитку ініціативи, здібностей, індивідуальної свободи, самостійності та відповідальності.

У широкому значенні професійна культура педагога розглядається як соціальне явище, що є характерною особливістю взаємодії поколінь, засобом педагогізації оточуючого середовища, трансляції соціально-культурного досвіду педагогами, батьками, людськими спільнотами тощо [2]. Професійна культура вміщує світовий педагогічний досвід в історичному процесі змін педагогічних цивілізацій та освітніх парадигм. У професійній культурі відображаються матеріальні та духовні цінності, способи творчої діяльності, необхідні для забезпечення історичних процесів соціалізації та інкультурації особистості.

В особистісному плані професійну культуру трактують як базову характеристику цілісної особистості вчителя як суб'єкта

педагогічної діяльності, що являє собою динамічну систему педагогічних знань, цінностей, діяльності та професіональної поведінки учителя [2]. Так, педагогові з високим рівнем розвитку професійної культури властивим є теоретичне обґрунтування власної педагогічної позиції, системність педагогічної діяльності, творення, гнучкість і варіативність у прийнятті рішень. Такий педагог має власний індивідуальний стиль діяльності. Він не тільки зберігає і відтворює духовні цінності освіти й виховання, а й сам створює їх у вигляді нових технологій, методик, систем. І, навпаки, в учителя з низьким рівнем розвитку професійної культури виявляється невпевненість, нестійкість власної педагогічної позиції, безсистемність, непослідовність, невміння розв'язувати професійні проблеми. Отже, становлення професійної культури є відображенням загальнокультурного розвитку особистості, з одного боку, та формуванням його професіоналізму, – з другого. Науковці виділяють три основні напрями, за якими здійснюється формування професіоналізму [7]:

- зміна системи діяльності, її функцій та ієрархічної будови в процесі формування особистісного стилю діяльності;
- зміна особистості суб'єкта, що виявляється як у зовнішньому вигляді (моторика, мова, емоційність тощо), так і у формуванні відповідних елементів професійної свідомості (пам'ять, мислення тощо), становлення професійного світогляду;
- зміна відповідних компонентів установки суб'єкта по відношенню до об'єкта діяльності, що виявляється у когнітивній сфері як підвищення рівня інформованості про об'єкт, в емоційній – як зацікавлення у взаємодії з об'єктом, у практичній – як усвідомлення реальних можливостей зміни об'єкта. В результаті установка суб'єкта впливати на об'єкт трансформується на потребу взаємодіяти з ним. Останнє дозволяє дослідникам говорити про становлення професійної культури.

Професійно-педагогічна культура як системне утворення являє собою єдність взаємодіючих структурних та функціональних компонентів: педагогічних цілей, технологій, особистісних сил, спрямованих на творчу реалізацію у різноманітних видах педагогічної діяльності. Дослідження феномена професійної культури постає можливим не тільки з огляду на її структурні компоненти, а й враховуючи функціональні зв'язки та взаємини вчителя зі школярами та соціумом. Під функціональними компонентами системи розуміють базові зв'язки між початковим станом існування структурних елементів педагогічної системи і кінцевим бажаним результатом діяльності вчителя.

Введення терміна «професійна культура» дозволяє розглядати діяльність педагога крізь призму професійного змісту та загальнокультурних цінностей його особистості, моделюючи цілісну картину педагогічної практики. Педагог, що володіє високим рівнем професійної культури, любить дітей, захищає їх

права та інтереси, піклується про їх здоров'я, виявляє турботу та повагу незалежно від успіхів учнів у навчанні, розуміє психологію школяра, володіє системою професійних знань умінь та навичок. І.А. Зязюн зазначає: «Високе звання «вчитель» набуває свого справжнього змісту лише тоді, коли воно єдине з поняттям культури.» У такому контексті вчитель розглядається як прямий культурологічний суб'єкт, який втілює себе у культурі, робить її своїм інобуттям і нею ж формується [5].

Формування професійної культури є складовою частиною підготовки майбутніх вчителів, показником рівня здійснення педагогічної діяльності. Лише у культурному середовищі можуть формуватися спеціалісти, здатні вільно й широко мислити, орієнтуватися у світі духовних цінностей і навколишньому середовищі, самостійно вибирати зміст своєї життєдіяльності, стиль поведінки, характеризуватися незалежністю суджень, водночас з повагою до поглядів інших людей, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди буде потребувати суспільство. Тому психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя спрямована на розвиток його педагогічної самосвідомості, творчої індивідуальності, що виявляється у способах аналізу, проектування, моделювання, реалізації та рефлексії педагогічної діяльності. Основою такого розвитку мають слугувати особистісні якості майбутнього вчителя, оскільки доведено, що професійна культура є складним особистісним утворенням, що може формуватися і виявлятися лише в контексті цілісної соціально-професійної діяльності. На нашу думку, можна виділити такі особистісно-значимі якості, необхідні для формування професійної культури майбутнього педагога:

1. Ціннісні орієнтації особистості вчителя. Відомо, що знання, уміння і навички без включення їх у систему суспільно-значимих цінностей людини не можуть знайти належного використання у професійно-педагогічній діяльності. Людина, у якої відсутніми є належні моральні переконання, найчастіше використовує придбані знання в суто прагматичних, особистих цілях. Учитель без моральності та ідеалів ніколи не стане носієм культури.
2. Моральні якості, невід'ємні від гуманістичної спрямованості особистості вчителя. Лише за умов ставлення до людини як до найбільшої цінності, усвідомлення відповідальності перед своїм майбутнім і любові до дітей починається формування педагогічної культури. Тому однією з провідних якостей особистості, необхідної для розвитку професіоналізму, є «комунікативне ядро особистості», що детермінує готовність людини до повноцінного міжособистісного спілкування.
3. Професійна культура педагога невіддільна від культури зовнішнього вигляду, культури мови, естетичної культури, різнобічних інтересів і духовних потреб його особистості. У цьому відношенні показниками сформованості професійної культури є інтереси та духовні потреби вчителя.

4. Без прагнення до постійного самовдосконалення, що, у свою чергу, визначається усвідомленням людиною своїх недоліків та умінням, у свою чергу, їх виправляти, здатністю вчителя до самоконтролю і самоаналізу, побудовою проблеми дій по самовихованню, учитель не може характеризуватися як носій високої культури. Він має право навчати доти, поки навчається сам – цей тезис має стати професійним кредо сучасного вчителя. Тому прагнення до постійного самовдосконалення є однією з основних якостей особистості педагога високої професійної культури.

Список використаних джерел

1. Барабанщиков А.В., Муцынов С.С. Педагогическая культура офицера. – М.: Воениздат, 1985. – 158 с.
2. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная цель//Педагогика. – 1999. – №3. – С. 37-43.
3. Іванова Т.В. Професійна культура майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1995. – №2. – С. 86-93.
4. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учеб. пособие / И.Ф. Исаев. – М.: Издат. центр «Академия», 2004. – 208 с.
5. Каган М.С. Философия культуры. – СПб.: Петрополис, 1996. – 416 с.
6. Кремень В.Г. Сучасна філософія освіти як визначальний фактор авторитету соціальної держави // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 2. – С. 3-10.
7. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследование. – М.:ВЛАДОС,1998. – 496 с.
8. Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в Європейський освітній простір. Матеріали регіонального науково-практичного семінару / за ред. проф. Терещука Г.В. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 177 с.

The article deals with the main components of the professional pedagogical culture, as one of the most important part of the common culture. The author examined the question about the connection between the individual who is able to reproduce and enrich the culture and the culture itself.

Key words: the professional pedagogical culture, the cultural level of the individual, the professional activity, the model of the professional culture and its components.

Отримано: 05.09.2009